

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida
1914–1918 metais

1996

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida 1914—1918 metais

UDK 947.45
Lo-139

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

**Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiam prie knygos išleidimo**

ISSN 1392—0391
ISBN 5—417—00715—3

© Raimundas Lopata, 1996
© Lietuvos istorijos institutas, 1996

TURINYS

Įvadas	5
PIRMA DALIS. „GINTARINĖS“ DEKLARACIJOS GEOPOLITINIS KONTEKSTAS	11
1914-ųjų perspektyvos	11
Dėl vietos po saule	15
Lenkų klausimas	23
„Tak vied eto čepucha“	28
Kompromisai ir konfliktai	35
Lietuvių politinis pasaulis	35
„Tautos vienybės“ atgimimas	37
Radikalų gravitacijos	42
Vokietijos veiksnyys	48
ANTRA DALIS. NE TIEK Į RYTUS IR Į PIETUS, KIEK Į VAKARUS	56
Ką okupavo Vokietija? A. Pfeilio kazusas	56
Didžiosios Lietuvos kontūrai	63
Politikos kamufliažas	64
Liberalus okupacijos periodas	67
Kaipgi iš tikrųjų buvo Vilniuje	70
Kaipgi iš tikrųjų buvo Kaune	83
Šalin nuo Rusijos	92
„Vive la Pologne!“, arba Lenkijos šešėlis	103
Apie „lietuvišką“ ir lietuvių politiką	112
Restitucijos regimybė	113
Kursas — Lietuvos klausimo internacionalizavimas	117
Prijungimo politika ir kelio į laisvę pradžia	122
Svetimos valdžios žinioje esantis kraštas	130
Pasirengimas deryboms	130
Naujas derybų etapas. I dalis	132
Intermedijos tema: Antantė ir lietuviai	138
Naujas derybų etapas. II dalis	142
Lietuviškoji neomonarchizmo interliudija	145
Rytų komisija ir J. Gabrys	146

F. Roppas ir Lietuvos Taryba	149
Lietuvos karalius Mindaugas II	153
Konflikto koncepcija	163
Limitrofinė valstybė	167
Vakarai, Vakarai	171
„Atėjo laikas sudaryti savą valdžią“	173
Išvados	178
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	183
THE DEVELOPMENT OF THE LITHUANIAN STATEHOOD IN 1914—1918 (Summary)	208
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	218

Paskutinę pastraipą V. Svatkovskis pabraukė, bet plačiau nekommentavo. Matyt, Rusijos užsienio reikalų ministerijos informatoriaus galva, ir taip buvo aišku, kad Oberostas iš esmės sąmoningai mėginamas paversti kamufliažu. Viena vertus, vokiečiai *divide et impera* metodais vykdo etnografinį okupuotos teritorijos gryninimą, kita vertus, jie skleidžia gandus apie didelės Lietuvos, kurią sudarytų visos Oberosto sritys, valstybinį konstituavimą. Du akivaizdžiai nesuderinami dalykai: realioji politika ir ore kabanti idėja. Vadinasi, didelės Lietuvos įvaizdį vokiečiai naudoja tik kaip viršutinį maskuotės sluoksnį, galimas daiktas, provokuodami Rusiją separatinei taikai. O giluminis, tikrasis, yra etnografinis, Rusijai savotiškai artimas ir todėl nelabai pavojingas. Dėl viso pikto, anot V. Svatkovskio, tereikia kiek įkvėpti lietuvius, pažadėti jiems bent trečdalį to, ką žada vokiečiai⁹.

Panašią nuomonę 1916 m. vasario 5 d. Rusijos užsienio reikalų ministro pavaduotojui A. Neratovui išdėstė ir V. Bacherachtas, įgaliotasis ministras Berne. Rusų diplomatas teigė, kad priešingu atveju, t. y. jei vokiečiai ryšis suteikti etnografinėi Lietuvai savarankiškumą, lietuviai neatsispirs tokiai dovanai. Jo žiniomis, vokiečiai V. Gaigalaičio ir V. Steputaičio lūpomis su lietuviais jau tariasi¹⁰.

Tačiau Petrogradas lietuviams angažuotis neskubėjo, jis tarsis lūkuriavo, kokia bus tolesnė įvykių eiga, ir laukė gautos informacijos patvirtinimo.

LIBERALUS OKUPACIJOS PERIODAS

V. Svatkovskis ir V. Bacherachtas neklydo principiniu klausimu — Vokietijos vadovaujantiems sluoksniams rūpėjo politinė Oberosto ateitis. Tik, žinoma, vargu ar jau 1915 m. pabaigoje—1916 m. pradžioje tiek Berlynas, tiek Kaunas, kur buvo įsikūrusi Vyriausioji karinė vadovybė Rytuose, galėjo turėti vienareikšmę tos ateities perspektyvą. Kita vertus, ši aplinkybė netrukdė jiems modeliuoti ir tikrinti įvairių variantų. Kaip taikliai pokalbyje su tuo pačiu V. Svatkovskiu pažymėjo R. Dmowski, 1915 m. gruodžio mėn. atsidūręs Ženevoje, „vokiečiai politikoje nesikrato net smulkmenų, kuo nepasizymi rusai“¹¹.

Išties vokiečiai, traktuodami Oberostą kaip savo ekonominės eksploatacijos ir politinių eksperimentų objektą, darbo ėmėsi rimtai, kruopščiai ir nuodugniai. Mokesčius ir kontribucijas, baudas ir rekvizicijas lydėjo įvairaus pobūdžio statistikos rinkimas — tai buvo 1915 m. lapkričio 1 d. ir 1916 m. kovo 9—11 d. atlikti gyventojų surašymai, atsargus vyravusių krašte politinių nuotaikų ir

nuostatų tyrimas bei kolonizacinių planų sudarymas. Visa tai buvo vykdoma, E. Ludendorffo žodžiais tariant, prisidengus neutralios tautinės politikos skraiste. „Kol aš krašto administracijai vadovavau,—rašė generolas atsiminimuose,—kiek galima neutraliai prie įvairių tautų laikėmės.“¹²

Iš pažiūros tokios „neutralios politikos“ požymių ištis aptikume.

Vilniuje okupacinė administracija bendradarbiavo su Piliečių komitetu, kuriame daugiausia buvo lenkų, tačiau drauge prie Vilniaus karinės valdybos viršininko rotmistro Beckeratho įkūrė patariamąją tarybą, sudarytą iš 3 lenkų, 3 lietuvių, 3 žydų ir 1 gudų atstovo¹³. Kauno ir didesnėje Suvalkų gubernijos dalyje vokiečių ir lietuvių kalbos buvo pripažintos oficialiomis, ir tai rodė, kad čia pirmenybė teikiama lietuviams, nors Vilniaus pavyzdžiu prie Kauno miesto burmistro buvo suformuota lietuvių—lenkų—žydų patariamoji atstovybė¹⁴. Gardino gubernijoje buvo palankiau žiūrima į gudų mokyklų steigimą, o vykdant 1915 m. gruodžio 5 d. P. Hindenburgo įsaką dėl kiekvienos Oberosto tautybės teisės į laikraštį gimtąja kalba (lietuvių „Dabartis“, lenkų „Dziennik Wileński“, žydų „Letzte Nai's“, latvių „Dsimtes Zinas“) Vilniuje buvo duotas leidimas leisti gudišką „Homan“¹⁵. Toleruojamos buvo ir tautinės, dar rusų laikais susikūrusios filantropinės organizacijos. Beje, 1916 m. birželio 7 d. Oberosto statuto IX paragrafe buvo skelbiama, kad vokiečių pareigūnams visos šios teritorijos tautos yra lygiavertės.

„Liberalus okupacijos periodas“ — taip Kauno lietuvių veikėjas J. Pikčilingis, turėdamas galvoje tautinį aspektą, apibūdino vokiečių režimą 1915—1916 m. sandūroje¹⁶. O tai, atrodo, būtų dar vienas įrodymas E. Ludendorffo „neutralios politikos“ naudai ir, beje, kvestionuotų anksčiau pateiktos V. Svatkovskio informacijos tikroviškumą. Beje, tokių įrodymų rastume ir daugiau.

Antai 1915 m. pabaigoje—1916 m. pradžioje Vilniuje bei Kaune būta atsišaukimų, raginusių daugiatautę krašto visuomenę taikiam sambūviui, skatinusių visas čia gyvenusias tautas prisidėti prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkūrimo. Tiesa, atsišaukimai buvo nelegalūs, bet ar tai trukdo pripažinti vokiečių „neutralumo“ nuopelnus? Juk, kaip žinoma, būdingi Šiaurės Vakarų krašto konfrontacijos ir tautinių konfliktų reiškiniai atsirado ne tik dėl natūralių tautinės emancipacijos procesų, bet ir ne mažiau (o gal ir daugiau) dėl rusų *divide et impera* politikos metodų. O dabar, regis, politikos mašinos vairas buvo pasuktas kitu kampu ir štai rezultatas — atsišaukimai, pasiekę Austriją, Šveicariją bei Prancūziją, tarsi patvirtino bandymus sukurti Didžiosios Lietuvos iliuziją.

O pirmasis dienos šviesą išvydo keturiomis kalbomis (lietuvių, lenkų, gudų ir jidiš) atspausťas Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės konfederacijos tarybos atsišaukimas-universalas, kuriame buvo pasisakyta už LDK atkūrimą lygiomis teisėmis dalyvaujant lietuvių, gudų, lenkų ir žydų tautoms. Numatyta nedalomos valstybės teritorija turėjo apimti tas Lietuvos ir Gudijos žemes, kuriose egzistavo LDK ir kurios dabar buvo vokiečių kariuomenės okupuotos. 1915 m. gruodžio 19 d. datuotą atsišaukimą pasirašė LDK Konfederacijos Laikinoji („Laikinė“) Taryba¹⁷.

Antrasis — tai šapirografu atspausťas trijų lapų tekstas, kuriame skelbiami 1916 m. sausio 6 d. Vyriausiojo Lietuvos Tautos Komiteto priimti „Postulatai“ ir „Savivaldės Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės Konstitucijos pamatai“.

Čia „Postulatams“ teko Konstitucijos preambulės vaidmuo. Juose buvo minimos lietuvių, latvių ir gudų tautos, kurias, remiantis istorine tradicija ir nacionaliniu principu, turėsianti suvienyti monarchijos — savarankiškos LDK su vietiniu dinastu — idėja. Visoms trims etnografinės būsimosios LDK dalims buvo garantuojama autonomija. Be to, buvo apeliuojama į taikos kongresą, privalantį svarstyti Lietuvos nepriklausomybės klausimą.

„Konstitucijos pamatuose“ buvo numatytos kunigaikščių (§ 1), paprastojo ir didžiojo Seimo (§ 3—4), ministrų kabinetų, ministrų tarybos ir Valstijos Tarybos (§ 5) bei nepriklausomo prisiekusiųjų teismo (§ 6) institucijos. Nors septyniuose šio projekto paragrafuose yra prieštaravimų ir neaiškumų (demokratišų teisių garantijos ir Romos katalikų privilegijavimas kitatikių atžvilgiu, autonominių kraštų seimų statusas ir pan.), tačiau iš suteiktų teisių monarchui (kunigaikštis yra vyriausiasis kariuomenės vadas; vadovauja vykdomosios valdžios organams, kuriuos pats skiria; taip pat skiria pusę Valstijos Tarybos narių, Latvijos ir Gudijos premjerus; sušaukia Seimą ir paleidžia jį, jei palaiko 3/4 ministrų; tvirtina Seimo priimtus įstatymus, o kai kuriais atvejais juos leidžia ir t. t.) ir Seimui (įstatymų leidimas; ministrų kabineto kontrolė, nors su išimtimis užsienio politikos srityje; renka pusę Valstijos Tarybos narių) galima spręsti, jog buvo planuota dualistinė (kompromisinė) konstitucinė monarchija¹⁸.

Pagaliau trečiasis dokumentas — jau minėtos LDK Konfederacijos Laikinosios Tarybos 1916 m. vasario mėn. atsišaukimas „Piliečiai!“ Jame, plėtojant universale iškeltą nedalomos ir savarankiškos LDK idėją, aiškinamos būsimos valstybės geopolitinės ir etnopolitinės orientacijos.

Taryba pasisakė už atsiskyrimą nuo caro bei eventualiai liberalios Rusijos ir šliejimąsi prie Centrinų („Vidurio Europos“) valstybių. Pastarosios, atsišaukimo autorių nuomone, siekdamos ne

tik susilpninti savo priešininę, bet ir apsaugoti nuo jos grėsmės ateityje, suinteresuotos sudaryti buferinių-barjerinių valstybių grandinę, kurioje bus lenkų, lietuvių, gudų bei Pabaltijo tautų gyvenamos žemės. Todėl, Tarybos įsitikinimu, atėjo metas reikauti, kad lietuvių ir gudų kraštas, o būtent Kauno ir Vilniaus gubernijos, lietuvių ir gudų gyvenamos Suvalkų ir Gardino gubernijų dalys, lietuviškoji Kuršo dalis su išėjimu į Baltijos jūrą, taip pat Minsko gubernijos dalis*, linkstanti prie Vilniaus, sudarytų nedalomą valstybinį vienetą su sostine Vilniumi, demokratiškai renkamu Seimu, visomis teisių garantijomis tautoms, gyvenančioms minėtoje teritorijoje. Valstybės formą, konstituciją turėjo nustatyti demokratiškai išrinktas Steigiamasis („įstatymų leidžiamasis“) Seimas Vilniuje¹⁹.

Kalbant apie šiuos 1915 m. pabaigos—1916 m. pradžios dokumentus reikia iš karto pasakyti, jog juos parašė ne vokiečiai. Tarybos atsišaukimas — tai vilniečių, o Komiteto teiginiai bei Konstitucijos projektas — kauniečių darbas. Istorijos literatūroje tuo neabejojama, nors kai kurių neaiškumų „autorinės teisės“ kelia. Ši išlyga — dėl bandymų konkrečiai įvardyti konfederatus²⁰. Tad ir mes, eidami istoriografijoje pramintu taku, pabandykime. . . Bet čia nekantrus skaitytojas turbūt jau sušuks: vadinasi, ryšio tarp atsišaukimų ir vokiečių neutralumo bei liberalumo, pagaliau Didžiosios Lietuvos iliuzijos nėra! Ką gi, nekantriam ir, neužsigaukite, neatidžiam skaitytojui primintume, kad kalbėjome apie tokio ryšio galimybę, bet ne apie tokį ryšį *de facto*. Beje, ši pastaba skiriama ir vokiečių „neutraliajai politikai“. Dar galima pasakyti, jog ieškodami konfederatų, o vėliau kalbėdami apie LDK Konstitucijos autorius ir bandysime išsiaiškinti, kaipgi iš tikrųjų buvo.

KAIPGI IŠ TIKRŲJŲ BUVO VILNIUJE

Paprastai konfederatų ieškoma Piliečių komiteto demokrati-niame sparne, tarp lietuvių radikalų, lenkų krajovcų, demokratų, socialistų bei gudų ir žydų socialistinės, demokratinės pakraipos veikėjų. Prielaida tokioms paieškoms esti atsišaukimuose ir plika akimi pastebima „krašto“ koncepcija: Lietuvos—Gudijos valstybingumo idėja, etnopolitinės integracijos pagrindimas demokrati-ne LDK pilietybės institucija.

Jau rašėme, kad gerą dešimtmetį, nuo 1904—1905 iki 1914—1915 m. įvykių, minėtos politinės jėgos nesėkmingai bandė išspręs-

* Tradiciškai su Minsko gubernijos dalimi buvo tapatinama katalikiška Nau-garduko apskritis. Žr.: Römer M. Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego.— Lwów, 1908.— S. 396.